Vatanı Dilinde Cengiz Dağcı Kitabı

Hazırlayanlar
İbrahim Şahin-Salim Çonoğlu

ÖTÜKEN

İçindekiler

Önsöz 7

Hayat ve Roman

Cengiz Dağcı'nın Hikâyeleri Üzerine Bir Değerlendirme
Recai Özcan 13
Yurdunu Arayan Adam'da Anlatmanın Gerçeklik Kaygısı
Hayrettin Orhanoğlu 41
"Korkunç Yıllar"ı Aydınlatan Kadınlar
Alev Sınar Uğurlu 58
Badem Dalına Asılı Bebekler ve Üşüyen Sokak'ta Teknik
Sabahatttin Çağın 76
Korkunç Yıllar ve Yurdunu Kaybeden Adam'da Gayri Türkler
Fazıl Gökçek 88
Sahih Bir Milliyetçilik Arayışı: Dönüş
Soner Akpınar 99
Kuğunun Son Şarkıları; Cengiz Dağcı'nın Son Eserleri
Nurcan Şen 108
Hatıralar Mezarlığı: Cengiz Dağcı'nın "Benim Gibi Biri" Adlı Romanının Tahlili
Metin Savaş 135
İki Eser Bir Kader "İhtiyar Savaşçı" ve "İki Kasım 1943"
Hilmi Özden 156
Korkunç Yıllar'dan Kırımlı'ya, Yazardan Yönetmene
Mustafa Çetin 166

Dil, Bilinç ve Sanat

Cengiz Dağcı'nın Hatıralarına Yansıyan "Yaralı Bilinç"i
Ali Duymaz 173
İnsana Yas Yaraşır: Cengiz Dağcı'da Trajik Olan
Cafer Şen 190
Cengiz Dağcı İle Kesişen Hayat Yolculuğum
Zafer Karatay 214
Cengiz Dağcı'nın Okumaları: Yansılar'dan Yansıyanlar
Emel Kefeli 225
Düşünerek Anlatmak: Dağcı'nın Edebi Dili Üzerine
İbrahim Şahin 238
Anti-Emperyalist Bir Kalem: Cengiz Dağcı
Bahtiyar Aslan 254

Şiir ve Ötesi

Cengiz Dağcı'nın Şiirleri Üzerine Bir Değerlendirme
Salim Çonoğlu 265
Dağcı'nın Şiiri Yahut Tabiatın Hüzünlü Şarkısı
İsa Kocakaplan 299

Roman ve Halk Kültürü

Destandan Romana Kozmos ve Kaos Algısı: "Er Sogotoh" ve "Onlar da İnsandı" Örnekleri
Mehmet Aça 321
Cengiz Dağcı'nın Eserlerinde Din Olgusu
Özkul Çobanoğlu 331
Cengiz Dağcı'nın Romanlarındaki Türküler Üzerine
Metin Özarslan 342

Önsöz

Cengiz Dağcı 9 Mart 1919'da Kırım'ın Gurzuf kasabasında doğdu; 22 Eylül 2011'de Londra'da vefat etti. Türkiye Türkçesiyle kaleme aldığı hemen bütün eserlerinde Kırım Türklerinin başına gelenleri anlattı. Ancak onun hayatıyla Kırım Türklerinin başına gelenler arasında bir fark yoktu. Tarih bazen sıradan bir insanı, yaşadıkları itibarıyla bir toplumun sembolü kılabilmektedir. Herhangi bir Kırım Türk'ü neler yaşamışsa Dağcı da onu yaşadı. Onun başkalarından farkı, yaşadıklarını tüm gerçekliği ile romana aktararak, kendi hafızasını halkının hafızası kılmış olmasıdır. Buradan Dağcı'nın romanlarının onun hatıralarından ibaret olduğu zannedilmemelidir. Çünkü Dağcı başta Rus edebiyatı olmak üzere, edebiyatın büyük isimlerini yakından takip eden ve yazma tekniği bakımından, eserlerini ve dilini farklı şekillerde kurgulayan bir romancıdır.

Yayınladığı ilk iki romanı *Korkunç Yıllar* ve *Yurdunu Kaybeden Adam* 1956 yılında Varlık yayınlarınca neşredilmiştir. Hem söz konusu iki romanında hem de yine Varlık yayınları arasında çıkan diğer romanlarında Kırım Türklerinin dramını anlattığı için ve dolayısıyla Sovyet rejimini eleştirdiği için Türkiye'de çok fazla ilgi görmedi. Hatta onu 1960'lı yıllarda edebiyatımızda moda haline gelen köy romancıları ile aynı kategoriye dâhil edenler de oldu. Hâlbuki Dağcı bildiğimiz anlamda bir köy romancısı değildi. Çünkü daha çok bir ideoloji etrafında ve belli bir şablonla kurgulanan köy romanının alışılmış temalarını onun romanlarında göremeyiz. Bu kanaatin yaygınlaşmasına yol açan hem *Korkunç Yıllar*'da ve *Yurdunu Kaybeden Adam*'da hem de *Onlar da İnsandı* ve *O Topraklar Bizimdi*'de, Dağcı romancılığını başkalarından farklı kılan, köylünün devletle olan sorunları değildir; *O Topraklar Bizimdi* adlı romanının ismindeki "biz" zamiridir. Çünkü Dağcı, Sovyet rejiminin Kırım Türklerine yönelik uygulamalarının, baskının, sürgünün ve göçün hikâyesini anlattı. Asırlardır yaşadıkları topraklardan devlet baskısıyla sürülen bu insanların hikâyesi, yeryüzünde eşi az görülen bir trajedidir. Fakat maalesef en azından

romanların yayınlandığı senelerde ne Dağcı'nın romanlarına ne de Kırım Türklerinin dramına ilgi gösterilmiştir.

Türkiye'de Dağcı'nın eserlerine olan ilginin artmasıyla, Dağcı'nın eserlerinin Ötüken Neşriyat tarafından neşredilmiş olması arasında doğrudan bir ilişki vardır. Çünkü Dağcı böylece, romanlarında anlattığı olaylara ilgi gösterecek kitleyi bulmuş oldu. 1970'li yılların başında gerçekleşen bu münasebet, bugün Dağcı'yı Türk edebiyatının görmezlikten gelinemeyecek bir romancısı yapmıştır. Hayatına ve sanatına dair çok sayıda akademik çalışmalar da yapılan Dağcı hakkındaki bu çalışmanın asıl amacı, Türk edebiyatının kıymetli bir romancısını yeniden hatırlatmaktır.

Dağcı hakkında akademik yayınlar hazırlamış isimlerin makalelerinden oluşan elinizdeki kitap, dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümdeki yazılar, içeriklerinin Dağcı'nın romanlarına ilişkin olması gibi bir gerekçeyle aynı başlık altında toplanmıştır. Kitabın ikinci bölümünde ise daha çok Dağcı'nın dili ve zihni arasındaki ilişki üzerinde duran yazılar bulunmaktadır. Bu yazıların ana meselesi edebi dile kişisel ve toplumsal trajedinin nasıl yansıdığı, başka bir deyişle nasıl edebîleştiğidir. Elinizdeki kitabın üçüncü bölümü, Dağcı'nın çok az bilinen şairliği ve şiirleri hakkındaki iki yazıdan oluşmaktadır. Yukarda da söylediğimiz gibi Dağcı, Türkiye'de daha çok romancılığı ve romanları ile tanınmaktadır. Ancak onun hem Kırım senelerinde, hem de sonraki yıllarda dergilerde kalmış şiirleri de vardır. Bu şiirler, bugün Kırım Türkçesi ile Kırım'da yayınlanmış bulunmaktadır. O sebeple çalışmamızın bu bölümü, Dağcı'nın şiirlerine ve şairliğine dair orijinal bilgiler içeren iki mühim makaleden oluşmaktadır. *Cengiz Dağcı Kitabı*'nın son bölümü, onun eserlerinde önemli bir yer tutan Kırım halk kültürünün değerine işaret eden yazılardan oluşmaktadır. Dağcı, Kırım'ı, doğduğu ve büyüdüğü, halkının yaşadığı yerleri anlatırken bütün mekânları adeta sembolleştirir. Bu sembolleştirmenin kaynağı Kırım Türklerinin inşa ettikleri malzemedir. *Korkunç Yıllar* yazarı romanlarındaki malzeme ile tahrip edilmiş; sadece tahrip edilmiş olmakla kalmayan aynı zamanda yok edilmek istenen bir kültürü yeniden inşa eder. Bu inşanın bütün malzemesi onun eserlerindedir. O yüzden Dağcı aslında modern bir destan kahramanıdır. Çalışmamızın bu bölümünde okuyacağınız makaleler, o zengin kaynağın değeri ve içeriği hakkındadır.

Cengiz Dağcı Kitabı'nın hazırlanması kitapta makalesi bulunan araştırmacılarımızın katkısıyla olmuştur. Kendilerine bilhassa teşekkür ediyoruz. Ayrıca makalelerin gözden geçirilmesi, imla ve noktalama gibi hususlar bakımından tutarlı hale getirilmesi konusunda yardımlarını gördüğümüz araştırma görevlileri Deniz Depe ve Nurcan Ankay'a; kitabın hazırlanması konusunda bizi yüreklendiren ve yayınlanmasını sağlayan Ötüken Neşriyat editörü Kadir Yılmaz'a da be-tahsis teşekkür ediyoruz.

İbrahim Şahin-Salim Çonoğlu

Hayat ve Roman

Cengiz Dağcı'nın Hikâyeleri Üzerine Bir Değerlendirme

Recai ÖZCAN*

Kim bilir, geceleyin ayaz basar belki gene.
Ya da kar yağar.
Üşümesinler benim Türk çiçeklerim.
Cengiz Dağcı

Cengiz Dağcı, edebiyata şiirle adım atar, ancak günümüzde daha çok romancı olarak tanınır. Bir dönem kendisini Türk edebiyat tarihinde "üvey evlat" gibi hisseden Dağcı, Türkiye Türkçesiyle[1] kaleme aldığı eserlerde işlediği konuların, insanlığın ortak değerlerini yansıtması sayesinde dünya edebiyatına mal olur. Hikâye yazarlığına 1961'de *Varlık Dergisi*'yle başlayan[2] Dağcı, hikâye türünde çok sayıda eser vermez. *Varlık'ta* "küçük hikâye", "kısa hikâye" başlıkları altında yayınlanan bazı metinleri romanlarından alınmış kısa bölümlerdir.[3] Robert Fulford, *Anlatının Gücü* adlı kitabında hikâye anlatımını "*yaşamın korkutucu rastlantısallığının üstesinden gelebilme, en azından onu*

* Düzce Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi

1 İnci Enginün, Cengiz Dağcı başlıklı yazısında Yaşar Nabi'den alıntı yaparak, Cengiz Dağcı'nın dilindeki lehçe farkından kaynaklanan aksaklıkların Varlık Yayınları sahibi Yaşar Nabi ve Ziya Osman Saba tarafından giderildiğini belirtir: İnci Enginün, Cengiz Dağcı, *Türk Dili Dergisi*, Mart 1995, C. 1995/I, S. 519, s. 233.

2 Cengiz Dağcı'nın bütün eserleri, hikâyeleri ve hikâyeciliği hakkında geniş bilgi için bkz. İbrahim Şahin, *Cengiz Dağcı'nın Hayatı ve Eserleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996.

3 Cengiz Dağcı'nın hikâyeleri ve hikâyeciliği ile ilgili olarak ayrıca bkz. Sibel Durak Soykıray, *Cengiz Dağcı'nın Hikâyeleri (İnceleme-Metin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Metin Ekici, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dünyası Anabilim Dalı, Türk Dünyası Edebiyatları Bilim Dalı, İzmir, 2004.

kısmen kontrol altına alma çabası" olarak tanımlar.[4] Anlatmak bir bakıma insanın korkularını kontrol altına almanın bir yoludur. Yazar, çoğu kez *"kendisini tedavi etmek üzere"* otobiyografik belleğine başvurur ve anılar arasından seçim yapar. Bu seçimde yazar hafızasında biriken -diğer sıradan olayların yanı sıra- kendisini en çok etkileyen -olumlu ya da olumsuz- olaylara yönelir.[5] Dağcı'nın "anlatma arzusu"nun temelinde, varoluş kaygısıyla ortaya çıkan korku hissini yok etme çabası vardır. Bu nedenle hikâyelerinde geçmiş, Gurzuf ve Kızıltaş'ta geçirdiği yılları; çocukluğu, ailesiyle, sevdikleriyle bir arada olduğu zamanlar yoğunlukla ve olumlu çağrışımlarla işlenir. Dağcı'nın belleğinde yer etmiş olumsuzluklarsa -romanlarındaki gibi- sürgün, savaş, halkına uygulanan katliam, yurt özlemi, kimliksizlik gibi meselelerden ibarettir. Cengiz Dağcı bu anlamda halkının sözcüsüdür. Romancı olmasının asıl nedeninin bu trajedi olduğunu itiraf eder. Bir aydın olarak Dağcı, Kırım Türkleri İkinci dünya savaşının başladığı bir gece *"kalleşçe ve hunharca"* katledildiği, büyük bir kısmının *"yok edildiği"* bir zamanda yazmaktan başka bir şansı olmadığını düşünür.[6] Kızıltaşlıların sürgünü *"unutulmayacak bir mayıs ayı"*nın onsekizinci gecesinde başlar. Bu insanlar hasta, ihtiyar, çocuk demeden birden bire *"hayvan vagonlarına"* doldurulmuş, *"ölüme"* gönderilmişlerdir.[7] Özellikle 1933-1939 yılları arasında yapılan

---

[4] Robert Fulford, *Anlatının Gücü-Kitle Kültürü Çağında Hikâyecilik*, Kolektif Kitap, İstanbul, 2015, s. 25.

[5] William L. Randall, *Bizi "Biz" Yapan Hikâyeler-Kendimizi Yaratma Üzerine Bir Deneme*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2014, s. 258.

[6] Cengiz Dağcı, *Yansılar 3*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2012, s. 40.

[7] *"Mayıs güzel bir ay. Yaprakların yeşili, çiçeklerin alı pembesiyle küçücük tombul ellerini hayata uzatan beş aylık bir yavru gibi Mayıs. Evet, görmemezlikten gelemem Mayısı; atlayıp geçemem. Üstelik Kızıltaşlılar'ın hayatlarında da önemi büyüktür Mayıs'ın. Hiçbir Kızıltaşlı unutamaz Mayısı. Doğduğu günden gözlerini hayata kapatana dek; her yerde, her adımda, her solukta, her duada hatırlayacak ve hatırlatacak Mayısı; Mayıs ayı Kızıltaşlılar için evrensel bir ay olacak; kırk altı yıl öncesi (18 Mayıs gecesinde) bağlarına ve bahçelerine güzel Mayıs'ın getirdiği çiçeklerden bir tek çiçek, bir tek asma yaprağı almalarına izin verilmeden son insanına dek hayvan vagonlarına doldurularak ana topraklarından ölüme gönderildiler, ve Kızıltaş'a karanlık çöktü. Gene de içimin en derin bir yerinde, Kızıltaşlılar'ın ölümü inkâr edeceklerine; fazlası, boğazından kavrayıp ölümü gerisin geri karanlığın içine iteceklerine inandım."* Cengiz Dağcı, *Yansılar 3*, s.189. *"Bu dönemde Kırım Tatarlarının Almanlarla iş birliği yaptığı iddiaları gündeme getirilerek 1944 sürgünü için gerekli atmosfer yaratılmıştır. Nisan 1944'te Kızıl Ordu'nun Kırım'a girmeye başlamasının ardından İçişleri Ba-*

bu katliamlarda doktor, öğretmen, sanatçı, yazar, şair birçok insan yurdundan koparılmış ve *"gulag kamplarına"* sürülmüştür.[8] Dağcı, bu yaşananları anlatmayı halkına karşı tabii bir görev olarak görür. Halkının kurtuluşunun *"topyekün aydınlanma"*sından geçtiğine inanan Dağcı'ya göre Türkler *"şahsi hürlüğüne"* düşkün bir millettir. Bu milletin aydınlatılması için okullara, milletin yetiştirdiği aydınlara ihtiyaç vardır. Dağcı bu noktada Türkiye Cumhuriyeti'nin fikri temellerinin atılmasında hayati bir yeri olan Ziya Gökalp'ı örnek verir.[9] Kırım Halkının yaşadıklarını başka milletlerin yazarları değil ancak Kırımlı bir yazar anlatabilir. Kendisi her ne kadar *"müşterek Sovyet kültürü adı altında Ruslaştırılmaya çalışılan bir aydın"*[10] olsa da ömrü boyunca *"Ruslaşmamış"*, kültürünü ve kimliğini kaybetmemiştir. Osmanlı sonrası siyasi sınırlarımız dışında kalan Türklerin acılarını ve ihtiyaçlarını iyi bilen aydınlarımızdan olan Kemal Karpat, Dağcı'yı, Kızıl Ordu'da subaylık yapmasına, Almanların kurduğu Azerbaycan Ordusu'na katılmış olmasına rağmen Korkunç Yıllar ve Yurdunu Kaybeden Adam gibi romanlar yazarak, *"siyasi öğretilerin"* gücünün milletlerin milli ve dini duygularını öldürmeye yetmediğine örnek gösterir.[11] Dağcı'nın edebiyat aracılığıyla yapmak istediği, gerçekleri, yaşanmış olanları "anlatmak"tır. Bu noktada estetiği ikinci plana alır. Gurzuf ve Kızıltaş'ı idealize ederken kendi ifadesiyle: *"gerçeklerden kaçıp gerçeğe girmek."* gerçeği anlamak için daha iyi görmek, adeta *"ışığın üzerine ışık tutmak"* ister.[12] Dünyaya Dostoyevski, Tolstoy, Puş-

---

kanlığı Milliyetler Komiseri Lavrenty Beria, Kırım Cumhuriyeti'ndeki anti-Sovyet ögelerin temizlenmesi emrini vermiş, bu emir doğrultusunda sürgün, 17 Mayıs'ı 18 Mayıs'a bağlayan gece yarısı gerçekleştirilmiştir. Sürgüne ilişkin kesin rakam vermek çok mümkün olmamakla birlikte 200 bin civarında Kırım Tatarı, çoğunluğu Özbekistan olmak üzere orta Asya Cumhuriyetlerine sürülmüş, sürgün sırasında çok sayıda can kaybı olmuştur. Sürgünden sonra Kırım Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti 1946'da lağvedilerek oblakst statüsüne indirilmiş, 1954'te de Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlanmıştır." İsmail Aydıngün, Kırım Tatarları, *Yeni Türkiye Dergisi-Türk Dünyası Özel Sayısı*, Eylül-Ekim 2013, Yıl 9, S. 53-54, ISSN 1300-4174, s. 1950-1951.

8 Dağcı, *Yansılar 3*, s. 142.

9 Cengiz Dağcı, *Varlık Yıllığı 1961*, İstanbul, s. 132-133.

10 Şahin, *Cengiz Dağcı'nın Hayatı ve Eserleri,* s. 8.

11 Kemal Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Edebiyat ve Toplum,* Timaş Yayınları, İstanbul, 2009, s. 120.

12 Cengiz Dağcı, *Yansılar 1*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2012, s. 208.

kin ve Çehov gibi büyük yazarlar veren Rusya'nın Kırım Türklerini "*barbarca, kitle hâlinde ve sistematik bir şekilde*" imha etmek istemelerini anlayamaz. Hikâye yazarken geçmişi yeniden yaşadığını/kurduğunu hisseder.[13] Onun bu hâli, okuyanlara bu duyguyu aktarmasını kolaylaştırır. Dağcı, hikâyeleriyle yapmak istediğini, estetik kaygı konusundaki görüşlerini *Yansılar*'da[14] şöyle anlatır:

> *"Düşünmüyorum öykü üzerine. Kompozisyonundan, alışılmış öykü sınırları içinde kalıp kalmadığından emin değilim. Teknik yapısı dışında stili, dili, sanatsal değeri üzerine de düşünmüyorum. Düşünmeye gerek duymuyorum. Ne ki, öyküyü yazdığım sürece, İhtiyar Savaşçı ve Melek Hanım'la birlikte, kendimin de bugünkü Gurzuf'a ve Kızıltaş'a döndüğümü, ötekiler gibi, kendimin de cenaze törenine katıldığımı, ve ötekilerle birlikte Gurzuf'un ana caddesinden geçip bayırdaki eski mezarlığa girdiğimi hisseder gibi oluyorum. Öykünün değeri mi? Önemli değil. Bu kadarı yeter bana."*[15]

Bu cümleler Cengiz Dağcı'nın hikayelerinin konularını seçerken gerçek hayattan kopmadığını, hatta gerçek hayatı odak noktası yaptığını gösterir: Şahin'in ifadesiyle Dağcı:*" Bireysel tecrübe ile toplumsal tecrübeyi metinleştirmiştir."*[16] Dağcı, konularını gerçek hayattan alır ancak bunları "idealize ederek" anlatır. Bir bakıma bu konulara yaklaşımı onun romantizmini gösterir.

---

[13] Cengiz Dağcı, *Yansılar 4,* Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2012, s. 124.

[14] *Yansılar* Cengiz Dağcı'nın günlükleridir. *Yansılar*'da ele alınan konuları Salim Çonoğlu şu başlıklar altında tasnif eder ki bu başlıkların birçoğu hikâyeleri için de geçerlidir: "Kırım'a karşı duyulan özlem, Tarihi olguları ağır basan göndermeler, Tenkit, roman tenkidi, roman teorisi ve kendi eserleri üzerine görüşleri, Dine ve İslamiyete bakış açısı, Rusya'nın Kırımlılar ve diğer Türk Cumhuriyetleri üzerindeki baskısı, Tabiata ve özellikle çiçeklere olan düşkünlüğü, Dağcı ve çocuklar, Dile ve Türk diline ait görüşleri, Cinsiyet, cinsler arası ilişkiler, Dağcı ve milliyetçilik." Salim Çonoğlu, *Yansılar*'dan Yansıyanlarla Cengiz Dağcı, *Türk Dili Dergisi*, Mart 1998, C. 1998/I, S. 555, s. 236.

[15] Dağcı, *Yansılar 3*, s. 19.

[16] İbrahim Şahin, Cengiz Dağcı'nın Kaynakları, Dili ve Üslubu, *Kardeş Kalemler,* Ankara, Nisan 2014. *http://www.kardeskalemler.com/nisan2014/cengiz_dagcinin_kaynaklari_dili_ve_uslubu.htm*

"Hâle Misafir" Olan Savaşın İnsanları

Cengiz Dağcı'nın edebî metinlerinde ve anılarında özlemlerinin, halkının yaşadığı büyük korkuların izlerini; savaş yüzünden geçmişini bugününü ve geleceğini, bir başka deyişle *"yaşam hikâyesinin bütünlüğünü"* kaybetmiş insanların kimlik arayışını görmemiz mümkündür. Dağcı'nın kahramanlarının hâli, Tanpınar'ın savaş mağduru kahramanların hâline benzer. Ahmet Hamdi Tanpınar büyük bir toplumsal yıkım olan savaşın, insan psikolojisi üzerinde ne derece olumsuz etkilerde bulunduğunu *Evin Sahibi* başlıklı hikâyesinde etkileyici bir dille ifade ederken, savaştan zarar gören insanları geçmiş ve gelecek gibi düşüncelerden uzak "hâle misafir" olarak nitelendirir. Bu insanlar sadece yaşadıkları zamana odaklanmak, bu anın gerçekliğinin dışına çıkamamak gibi bir zorunluluğun içinde ve *"sadece bir eski tabutu taşıyormuş gibi"* kendilerini taşımak zorundadır.[17] Dağcı'nın savaşı konulu hikâyelerinde, kahramanların ruh hâlleri bu nitelemeye uygundur. Savaş birçok insanın dününü ve yarınını yok etmiştir. Bu insanlar sadece bugün hayatta kalmaya çalışırlar. Kendileri için hayal edebilecekleri bir "hikâyeleri" yoktur. Savaşın yol açtığı yıkım, taraf olmadıkları bir savaşa girmek zorunda bırakıldıkları için Kırım Türkleri açısından daha büyük olmuştur. Bu tür hikâyelerde *"yaşamın anlamı/anlamını yitirmesi"*, *"ölüm üzerine düşünmek"*, *"kimliksizlik"*, *"anlamsızlık düşüncesi"*, *"hatıralara kaçma arzusu"* gibi pek çok temanın farklı biçimlerde işlendiğini görürüz. Bu hikâyelerin vakalarının -savaşanların hayatları gibi- ne başı ne de bir sonu vardır. Bu tür hikâyelerde kahramanın hayatından bir kesit sunulur; savaşın ortasında kalmış, kim olduğunu, nerede, niçin bulunduğunu soran, yaşadıklarını anlamaya çalışan kahramanın nereden gelip nereye gittiği üzerinde durulmaz. Önemli olan bu insanların orada bulunmalarıdır. Dağcı'nın ilgi çeken özelliklerden biri, anlatımındaki *"savaş muhabiri"* tavrıdır. Bu tavrın belirleyici özelliği, hikâyede anlatılan "önemli" ve "önemsiz" detay arasındaki "kontrastı" artırmak "korkunç" ile "sıradan" arasında bir "gerilim" yaratmak,[18] hikâyeyi bu şekilde okunur kılmaktır. Bir yanda savaşta

---

[17] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Hikâyeler,* Dergâh Yayınları, İstanbul, 2014, s. 132.

[18] James Wood, *Kurmaca Nasıl İşler?,* Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 39.

ölen yüzlerce insanın toplu mezarlara gömülmesi anlatılırken diğer yanda savaşan askerlerin "üç ölü serçe" için mezar yapmaları, oluşturulmaya çalışılan bu "gerilim"e örnektir.

"Hâle misafir olan" savaş insanları genellikle uzun, anlamsız ve bitmek bilmeyen bir yürüyüşün "mola" anlarında konuşurlar. Hikâyeler, kahramanlar arasında geçen diyalogla, kısa ve kesin ifadeli bir cümleyle, bazen de bir kahramanın hatırasının anlatımıyla başlar. Yürümek Cengiz Dağcı'nın savaş hikâyelerinde sıkça tekrarlanan bir eylemdir. İnsanları uzun süreli yürüyüşlere sevk edenin ne olduğunu araştırır kahramanlar. Bazı hikâyelerde toplumun yoksulluğu, bazılarında sürgün, birçoğunda savaştır bu yürüyüşlerin nedeni. *Bozkırda Işıltı*'da kahraman, ailesinin yoksulluk nedeniyle topraklarından kopmak zorunda olduğu günü hatırlar. Uzun yürüyüşler adeta kahramanların kaderi gibidir. Çocukluğundan yetişkinliğine kadar neredeyse hep yürümek zorunda kalan hikâye kahramanı, çocukluk günlerinden hatırladığı bu uzun yürüyüşü şöyle tasvir eder:

> *"Ama biz yalnız değildik. Kimi atların sırtında, kimi yaya, bazıları arabalarıyla bize katılanlar oluyordu. Hepsi de babam gibiydi. Yüzleri küskün. Sevgileri yitik. Güneş gökyüzündeydi. Hava sıcaktı. Yol uzadıkça kalabalık oluyordu. Tümü kaygılı. Bitkin. Hayattan kopuk. Kökleriyle topraktan çıkarılıp cavlak yola atılmış bitkiler gibi. Ama yürüyorlardı. Sessizce yürüyorlardı. Yalnız arabaların kuru gıcırtıları duyuluyordu. Bir at kişniyordu arada. Ve itler, dilleri ağızlarından sarkık, sarkık ve uzun, başları yola eğik, eğik ve kaygılı, insanların dertleri kendi dertleriymiş gibi, yürüyordu onlar da sessizce."*[19]

Benzer şekilde *Günahkâr Duası* ve *Arkadaş Gölgesi* adlı hikâyelerde neden savaştığını, nereye gittiğini bilmeyen askerlerin yürüyüşüne tanık oluruz. *Karanlık Yollarda* başlıklı hikâye de bu bağlamda değerlendirilebilir. Hikâye "yürüyorlardı" cümlesiyle başlar:

> *"Yürüyorlardı. Dün de, dünden önceki günler boyunca yürüdükleri gibi, başları göğüslerine düşük, sessizce, dudakları kuru ve çatlak, solukları yolun tozuna toprağına karışık, yürüyorlardı umutsuz yolda.*

[19] Cengiz Dağcı, Bozkırda Işıltı, *Varlık Dergisi,* Sayı 577, İstanbul, 1962, s. 13.

Yürüdükçe daha da umutsuz oluyordu lanetli yol, çünkü sonu görünmüyordu hiç. İlerde bir yerde sonu vardı belki bu yolun, ama onlar bakmıyorlardı ileriye; bakamazlardı da, çünkü güneş yakıcıydı ve tam karşıdan döküyordu kavurucu ışınlarını yola, arkadakilerse, ileriye bakmak şöyle dursun, öndekilerin ayakları altından kopup üzerlerine yükselen toz toprak içinde yoldaşlarını da göremiyorlardı." Yürümek, böyle bir savaş ortamında, ölmemek için "zorunlu" bir eylemdir. Hikâyenin kahramanı teğmen, hayatı/nı şöyle tanımlar: "Yaşamak işte. Sonsuz ve umutsuz yolda yürürken son soluğa dek yaşamak."İki hafta önce savaştan çıkılmış, ölüler yamaçlara bırakılmıştır.[20]

Dağcı, buna benzer bazı hikâyelerinde savaş sonrası atmosferi tasvir eder. Buraya ölüm adeta "sızmış", bütün varlıklar ölümün soğukluğundan payını almış, savaş izini bu şekilde bırakmıştır:

"Etraf sessizdi. Ölü gibiydi etraf. İlerledikleri yolun sağında ve solunda ekin tarlaları vardı. Ama yel esmiyordu. Ekinler azıcık güneşten yana yatmışlardı; kuruyorlardı. Yolun hayli ötesinde birbirinden uzak, sivri saman damlı köy evleri de görünüyordu arada ama, insansız, hayattan kopuk, kıyıdaki kumsala çekilip bırakılmış delik deşik gemiler gibi." Yazar, savaşın etkisinde kalan hayatların uzun bir yürüyüşten ibaret olduğunu, acı günlerin devam ettiğini belirtmek için hikâyeyi "yürüdüler gene." cümlesiyle bitirir.[21]

Yukarıda belirttiğimiz gibi, Dağcı'nın gerçek hayatı ile kurmaca hikâyeleri arasında çok ince bir çizgi vardır. Uzun yürüyüşlerin tasvirini *Yansılar*'da ayrıntılı olarak anlatan Dağcı, yürüyüşün Rus ordusuna özgü "geleneksel" bir hareket olduğunu söyler. Bu süreçte yüzlerce kilometre yürünür, "*manevralar*" yapılır, "*rüyasız geceler*" geçirilir. Ardı arkası kesilmeyen yürüyüşler sonunda Prut, Bug, Dinyester gibi nehirler aşılır. "*Gidilecek gizlenecek*" yer kalmadığında, hikâyelerinde hasretle andığı "*çiçekler*", "*üzümler*", "*incirler*" birer hayal olmuştur artık. Bu anda "*mendillerin nakışlarında sevgiler*"

[20] Cengiz Dağcı, Karanlık Yollarda, *Varlık Yıllığı 1963*, İstanbul, s. 359.
[21] Dağcı, Karanlık Yollarda, s. 360.

donmuş, günler *"yarınsız"* kalmıştır.[22] Gerçek hayatta yaşadıklarını Dağcı, kurmaca dünyaya şöyle aktarır:

> *"Gözleri sönüktü teğmenin, ama öylesine sönük, yamaçta yatan üç ölüden biri oydu sanki. Yürüyordu ağır ağır, kolları yanlarına sarkık, başı dik, gözleri kuru, yüzü ap-ak, ama öylesine ap-ak, arkada kalmış tüm yamaçlarda kalpleri durmuş, kanları akmış, elleri soğumuş, solukları tükenmiş ölülerin yüzleri gibi. Ufuk al aldı ama teğmen bakmıyordu ufka, bakmak istemiyordu belki, çünkü cesetleri gömünce yola koyulacaklardı gene, ve yürüyeceklerdi gene dün de, dünden önceki günler boyunca yürüdükleri gibi, ufka doğru umutsuz yolda."*[23]

Dağcı'nın hatıralarında anlattığı gerçek dünya ile hikâyelerindekinin benzerliğini daha açık görmemiz açısından onun *Yansılar*'da tasvir ettiği esir kampı ile hikâyesindekini birlikte okumamız yararlı olacaktır. Önce *Yansılar*'daki esir kampı hatırasının anlatısına bakalım:

> *"Birçok ölü bıraktık Kirovograd esir kampında ama Kirovograd-Uman yolu gerçek bir cehennem yolu oldu. Çok esir düştü o yola; kimi kurşundan kimi soğuktan, kimileri de susuzluktan ve açlıktan. Düşenler yolda kaldılar, ölümlerin en acımasız'ıyla öldüler; anaydı, sevgiliydi, yurttu –hiçbiri yansımadı hayata kapanan gözlerinde. Gülü, kuvvetli olduğum için miydi, yoksa Tanrı mı esirgemek istemişti beni, bilmiyorum; ben ölmedim. Ama Uman kampında umarsızlıktan kaçıp saklanılacak yer yoktu. Orda, özellikle orda, o kampın ahşap barakalarında umarsızlık da bir çeşit ölümdü; ölüm değilse de ölümü bekleyişti."… "Tutsaklığımızın en korkunç günlerini yaşıyorduk. Burada yaşıyorduk kelimesi abstrak bir kelimedir –yaşayanlar da canlı ölülerdi. Ben onlardan biri değildim henüz."*[24]

Yamaçta Üç Ölü başlıklı hikâye bu yaşananların, kısmen dönüştürüldüğü, kurgulaştırıldığı bir metindir:

---

[22] Dağcı, *Yansılar 4*, s. 54.

[23] Cengiz Dağcı, Yamaçta Üç Ölü, *Varlık Yıllığı 1962*, s. 447.

[24] Dağcı, *Yansılar 4*, s. 55.

"Soğuktu çukur. Rütubetliydi çukur. Korkunçtu. Ölüm vardı burda. Soğuk, renksiz, çirkin ölüm vardı burda. Korkunçtu, korkunçtu, korkunçtu ölüm! Çabucak çıksındı artık burdan. Üstü kapatılsındı ölümün. Soğuk, ağır, nemli toprakla kapatılsındı üstü ölümün, iyice bastırılsındı, gelen geçen görmesindi burda ölümün yattığını. Duymasındı; geçsindi burdan göğe, ekin tarlasına, ormanın yeşiline baka baka, güle güle geçsindi, ıslık çala çala geçsindi burdan. Çirkindi ölüm! Korkunçtu ölüm! İnsanoğlu için değildi ölüm!"[25]

Gerçekten Kurmacaya Bir Kimlik Arayışı

Hikâyelerindeki gerçekle kurmaca dünya arasındaki yakınlık Dağcı ve kahramanları için de geçerlidir. O, hayatı boyunca kendisini kurmaca ve gerçek olmak üzere iki varlık olarak düşünmüştür. Anı kitabı *Yansılar*'ın birçok bölümünde kurguya, hikâyelerin birçoğunda gerçekliğe gönderme vardır. İki büyük hikâyenin ortak yanı geçmişte kalmış, "kaybedilmiş" olan mutluluktur. Kötü günler Dağcı'nın Kızıltaş'tan kopmasıyla/koparılmasıyla başlar. Kopuş esnasında adeta bir *"metamorfoz"* yaşamıştır.[26] Yazar, kendisini geçmişinin inşa ettiğine inanır ve bu nedenle eserlerinin birçoğunda çocukluğundan kopamaz. Hikâyelerinde devamlı çocukluk yıllarını anlattığı için kendisini eleştirenlere karşı *Yansılar*'da şunları söyler:

"Sık sık çocukluk yıllarıma dönüşümü garipseyenler, hatta yadırgayanlar, vardır muhakkak. Ben öyle düşünemem. Benim durumumda hayatımın ve varlığımın kaynağı oldu çocukluğum. Sevgim, hüznüm, umutlarım ve umutsuzluklarım hep o kaynaktan fışkırdı. O kaynaksız ben ben olamazdım. Hayatımın bu son aşamasını yaşarken de benliğimi oluşturan o kaynaktır. Okuru zorlama ve yorma pahasına da olsa, döneceğim çocukluk yıllarıma."[27]

Dağcı'ya göre insanoğlunun geçmişinden "kurtulması" imkân-

[25] Dağcı, Yamaçta Üç Ölü, s. 455.
[26] Dağcı, *Yansılar 3,* s. 47.
[27] Dağcı, *Yansılar 4,* s. 15-16.

sızdır; en büyük travmalardan birini yaşatan savaş bile geçmişi unutturamaz. İnsan bu nedenle "hikâyeleri" ile yeniden buluşur, onları *"yanında taşır."*, böylelikle kendini bulur. Dağcı, *Yansılar*'da bu düşüncesini annesine şöyle ifade eder:

> *"Anneciğim, ister inan ister inanma, ben, kendimden başka, bir ben daha taşıyorum içimde. Bu ben, zaman zaman doğrusu sıkça içimden çıkıp bizim Kızıltaş'ımızı ziyaret ediyor. Ben'e göre Kızıltaş ölü, donuk, boz. Buna inanıyorum. Gene de içimden çıkıp Kızıltaş'ı ziyaret etmesini sürdürüyor ben, ve her ziyaretinde soluksuz Kızıltaş'ta Kızıltaş'lıların hayaletleriyle buluşup konuşuyor."*[28]

Hikâyelerinde adı geçen kahramanlardan biri Hâluk Topkayacı'dır ki bu kahraman Cengiz Dağcı'nın yukarıda bahsettiğimiz "kurmaca" tarafıdır. Yazar, *Yansılar*'da bu bölünmeyi şöyle ifade eder:

> *"Ben hem vardım, hem yoktum. Yokluğa değen ama yokluğu tutamayan ellerim vardı; uçurumun ucunda duran ama yerçekimine lakayt ayaklarım vardı; gökyüzüne bakan ama göğü göremeyen gözlerim vardı. Yıllar geçti, ben yokluğun ucunda durdum. Ben yokluğun ucunda dururken, karakuvvet kol geziyordu yurdumda."*[29]

Sen Haluk musun? Başlıklı hikâyede Dağcı'nın yaşadığı bu ikilemin ve kimlik bunalımının yansımalarını görebiliriz. Bu metinde adına yabancılaşan, daha doğrusu yabancılaştırılan bir kahramandır Haluk. Bir insan kendi ismine neden yabancılaşır? Savaşın getirdiği olumsuzluklardan biridir bu. Savaş bütün değerleri yakar, yıkar yok eder. İsimleri anlamsızlaştırır. İnsanı hem kendine, hem dünyaya yabancılaştırır. "Haluk" adını taşıyan kahraman kendi adını duyduğunda irkilir. "Sen kimsin be adam?" diye sorduğunda cevap alamaz. "Ölüydü belki" diye düşünür. Kim olduğunun, canlı olup olmadığının, nerede olduğunun bilgisine sahip olmayan bir kişilikle karşı karşıya kalırız ve bu kişilik hayatı sorgular.

---

[28] Dağcı, *Yansılar 3*, s. 147.

[29] Dağcı, *Yansılar 4,* s. 17.

Kimlik problemini Dağcı'nın hikâyelerindeki kahramanların birçoğu yaşar. Gerçek hayatta Sovyetler Birliği'nin Kırım Halkı üzerine uyguladığı "köksüzleştirme" politikasının edebî eserlere yansımasıdır bu durum. Dili, dini, kültürü unutturulmaya çalışılan bir milletin ferdi olan Dağcı, Kefeli'nin tesbitiyle: *"hatırlayarak direnmeyi prensip olarak benimser."*[30]ve zulme sessiz kalamaz. Haluk aracılığıyla milletinin köklü tarihini hatırlatır. Çok "eski" ve "karanlık" çağlarda Karadeniz'in "*daha bir fırtınalı ve azgın*" zamanlarında suların çekilmesiyle ortaya çıkan Yurt toprakları soydaşlarının gelip yerleşmesiyle canlanmış ve o tarihten bu yana burada bir millet oluşmuştur. Milletleşme sürecini hikâyenin kahramanı Haluk şöyle ifade eder:

> *"Gelmiş insanlar. Toprağı eşeleyip kendileriyle birlikte getirdikleri asma çubuklarını ve tazecik fideleri ekmişler toprağa; ve üzümler toprağa kök salınca, "burası bizim yurt" diye kuyular kazmışlar, yollar ve arklar açmışlar; sonra ölenler için çevresi taş duvarlarla çevrili mezarlıklar, yaşıyanlar için ise evler ve ibadet yerleri kurmuşlar. Ve öylece benim insanlarımın yaşamı başlamış o topraklar üstünde. Tavr halkı denmiş önceleri onlara; Kimer, İskit, Got, Tukyu, Peçenek...bilmem ne!"*[31]

Dağcı'nın *Yaşam Dediğin Bulmaca Gibi Birşey* başlıklı hikâyesinde hayatın anlamı konusunda felsefi düşüncelerin öne çıktığını görürüz. Hikâyede kahraman bu kez bir mülteci kampındadır. Mültecilerden sorumlu kişi Her Walter Brummel'in yaşamı bulmacaya benzetmesi karşısında, Haluk kendi hayatını bir bulmaca olarak tanımlar, yaşamın anlamını sorgulamaya devam eder. Bir bulmacaya benzeyen kurmaca dünyada Haluk'un ve gerçekte Cengiz Dağcı'nın özellikle savaş sürecinde hayatı bilinmezliklerle doludur. "Hayat bulmacası"nın gerçek bir çözümünün varlığı, bir çözüm varsa eğer bu çözümün görülüp görülmeyeceği Haluk'un kafasını karıştıran sorulardandır. Ömrünü barakada, esir kamplarında geçirmek Cengiz Dağcı'nın ve kahramanı Haluk'un ortak kaderidir. Haluk Hikâ-

---

[30] Emel Kefeli, Cengiz Dağcı'nın 'Gördüklerini' 'Gösterebilmek': Eserlerindeki Sinematografik Potansiyel Üzerine Bazı Dikkatler, *Kardeş Kalemler,* Yıl 8, S. 88, Ankara, Nisan 2014. http://www.kardeskalemler.com/nisan2014/cengiz_dagcinin_gorduklerini_gorebilmek.htm

[31] Cengiz Dağcı, Sen Haluk musun?, *Varlık Dergisi,* S. 805, İstanbul, 1974, s. 14.

yenin bir yerinde içinde bulunduğu "trajik" hâli vurgularken aynı zamanda diğer canlıları da göz önüne getirir. Örneğin bir köpek için hayat hiç de bulmacadan ibaretmiş gibi görünmez. Kahraman adeta bu canlıların yaşamına gıpta eder.

Haluk'un kimlik arayışına dair hikâyelerin bir örneği de *Arkadaş Gölge*'dir. Bu hikâyenin bazı bölümlerinde yazar; hayatı, insanı, imanı, felsefi açıdan sorgular. Savaşın yıktığı mekânların tasviri ile başlayan hikâyenin başkahramanları Hasan ve Kasım'dır. Uzun ve sıkıntılı yürüyüş anında iki arkadaş hayatın anlamını sorgular. Kasım'ın sorusuna Hasan'ın verecek cevabı yoktur. İnsanın bu soruya cevap verebilmesi için "kendi hayatının öznesi" olması gerekir. Oysa bu insanların iradeleri ellerinden alınmıştır. Bir bakıma modern köleler olarak yaşarlar. Hasan'ın *"yüzü asık", "dudakları kuru", "dudakları soğuk ve renksiz", "gözleri sönük"* tür. Yaşayan ölülere benzer bu insanlar adeta. İkisi de bir başka benliği yaşamak zorunda bırakılmışlardır. Bu kahramanlar benlikleri ile dış dünyanın onlara çizdiği sınırlar arasında kalmış, bu arada hayatın anlamını yitirmişlerdir. Kendi yolunu çizmek, kendi yolunda gitmek ve kendi olmak "hayatın anlamı" demektir. Bugün yaşadıkları gerçeklik Hasan'ın "kendisi" olmasına izin vermez. Adeta gizli bir tutsaklığı yaşatır/hissettirir. Kendisine biçilen bir görev, yapmak zorunda olduğu işler vardır. Şu an yürümek zorunda olduğu yol bir başka irade tarafından önüne konmuştur. Taşıdığı tüfek bir başkasının ideallerine hizmet ettiği için "ağır" ve "anlamsız"dır. Oysa yaşamak "gölge" olmak değil, hayatı "görmek" ve "duymak" demektir. Yaşamak hayata hükmetmek kendi yolunu çizerek, iradesinin farkına vararak, varlığını bütün damarlarına kadar *"hissetmek"* ve *"hissettirmek"*tir. Kasım ve Hasan birbirleri için "yok" hükmündedir. Yaşam ikisini de hiçleştirmiş, anlamsızlaştırmıştır. Kasım bu duyguyu Hasan'a şöyle ifade eder:

> *"Ama sen!...Ah, gölgesin. Hiçsin sen! Öylesine hafif, öylesine mutsuz, öylesine soğuk, öylesine sağır ve kör, kıpırdamadan, göze gözükmeden, pısık pısırık sadece güneşin doğmasını bekliyorsun. Çünkü bilmiyorsun ölüm nedir, varolmak nedir. Hayattan değilsin! Hayatla bir ilgin yok!*